

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТЬ З СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ У ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ У ПРИФРОНТОВИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

FEATURES OF ORGANIZING CLASSES ON SOCIAL AND HOUSEHOLD ORIENTATION FOR SCHOOL-AGE CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES IN FRONTLINE REGIONS OF UKRAINE

Визначено, що актуальність дослідження соціально-побутової орієнтації та її ролі в соціальній адаптації дітей з порушенням інтелекту обумовлена змінами в соціальній політиці держави, де в центрі уваги перебуває інтеграція осіб з обмеженими можливостями здоров'я у повсякденне життя. Наголошено, що під впливом нових ціннісних орієнтацій суспільства і держави, а також у зв'язку зі зміною пріоритетів у завданнях спеціальної школи, де на перший план виходить завдання соціальної адаптації дітей з порушеннями інтелекту, виникла необхідність переосмислити роль і місце особистісного, соціального розвитку дитини з порушенням інтелекту. Окреслено, складнощі навчання дітей з інтелектуальними порушеннями соціально-побутовому орієнтуванню у прифронтових регіонах України, зокрема наголошено, що руйнування шкіл та корекційно-розвивальних центрів обмежує доступ дітей до адаптованих навчальних програм і методик, соціальна ізоляція та обмеженість контактів, що призводить до уповільнення розвитку комунікативних навичок, зниження мотивації до соціальної взаємодії та формування адаптивних моделей поведінки; у нових умовах життя діти з порушеннями інтелекту втрачають практичний досвід виконання побутових завдань, таких як самостійне харчування, догляд за особистими речами тощо. Проаналізовано етапи організації навчання дітей з порушеннями інтелекту соціально-побутового орієнтування: виявлення наявних у дітей знань, умінь і навичок за темою, усунення дефіциту знань у дітей з порушеннями інтелекту, формування первинних умінь і навичок з опорою на набуті знання з теми й отримання практичних результатів, уточнення й систематизація отриманих знань, умінь і навичок з соціально-побутового орієнтування, розширення соціально-побутової компетентності та соціальна адаптація дітей з порушеннями інтелекту. Надано методичні рекомендації, які використовуються зараз при формуванні соціально-побутового орієнтування у дітей з порушеннями інтелекту: використовувати прості, стабільні та безпечні цифрові платформи, малокомплексні та структуровані заняття, моделювання повсякденних ситуацій, інтерактивність та індивідуальна підтримка, залучення батьків та опікунів, використання мультимедійних матеріалів, моніторинг та оцінка прогресу, адаптація до емоційного стану. У висновках зазначено, що формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту у кризових умовах потребує комплексного підходу, що включає адаптовані навчальні програми, інклюзивні практики, використання цифрових плат-

форм і постійну підтримку з боку педагогів і родини.

Ключові слова: діти з порушеннями інтелекту, кризові умови, соціально-побутове орієнтування, організація, заняття, Україна.

The relevance of studying social and household orientation and its role in the social adaptation of children with intellectual disabilities is determined by changes in the state's social policy, which focuses on integrating persons with disabilities into everyday life. It is emphasized that under the influence of new social and value orientations of society and the state, as well as changes in the priorities of special education – where the task of social adaptation of children with intellectual disabilities comes to the forefront – it has become necessary to reconsider the role and place of personal and social development of a child with intellectual impairments. The article outlines the difficulties of teaching social and household orientation to children with intellectual disabilities in the frontline regions of Ukraine. It is noted that the destruction of schools and correctional and developmental centers limits children's access to adapted educational programs and methods, while social isolation and limited interaction slow down the development of communication skills, reduce motivation for social interaction, and hinder the formation of adaptive behavior patterns. Under new living conditions, children with intellectual disabilities lose practical experience in performing daily life tasks such as independent eating, self-care, and managing personal belongings. The article analyzes the stages of organizing social and household orientation training for children with intellectual disabilities: identifying existing knowledge, skills, and abilities; addressing knowledge gaps; forming primary skills based on previously acquired knowledge; achieving practical results; clarifying and systematizing acquired knowledge and skills; expanding social and household competence; and promoting social adaptation. Methodological recommendations are provided for developing social and household orientation in children with intellectual disabilities, including: using simple, stable, and safe digital platforms; organizing small-scale, structured lessons; modeling everyday situations; ensuring interactivity and individual support; involving parents and caregivers; applying multimedia materials; monitoring and evaluating progress; and adapting activities to the child's emotional state. The conclusions highlight that the formation of social and household skills in children with intellectual disabilities under crisis conditions requires a comprehensive approach, including adapted educational programs, inclusive practices, the use of digital platforms, and continuous support from teachers and families.

Key words: children with intellectual disabilities, crisis conditions, social and household orientation, organization, teaching, Ukraine.

УДК 376.83:34-367:25
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/88.13>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Проскурняк О.І.,
orcid.org/0000-0002-8909-3834
докт. психол. наук, професор,
професор кафедри спеціальної
педагогіки і психології та інклюзивної
освіти
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Постановка проблеми. Розвиток та корекція пізнавальної діяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я є однією з найбільш важливих та складних проблем сучасної спеціальної педагогіки. Серед численних аспектів цієї проблеми важливу роль відіграє соціальна адаптація дітей з порушенням інтелекту, адже успішне включення таких дітей у соціум та їх здатність до самостійного існування є результатом комплексної роботи в галузі корекційної педагогіки. Система соціально-побутової орієнтації сприяє формуванню у дітей навичок, що необхідні для їх подальшої адаптації до умов повсякденного життя, розвитку позитивних особистісних якостей та опанування уміннями, що дозволяють їм активно функціонувати у соціальному середовищі. Актуальність дослідження соціально-побутової орієнтації та її ролі в соціальній адаптації дітей з порушенням інтелекту обумовлена змінами в соціальній політиці держави, де в центрі уваги перебуває інтеграція осіб з обмеженими можливостями здоров'я у повсякденне життя. Також актуалізується вплив соціального середовища як чинника розвитку комунікативної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями, що обумовлені глибокими трансформаційними процесами у системі спеціальної та інклюзивної освіти, а також сучасними викликами, пов'язаними з воєнними діями в Україні. Війна істотно змінила умови життя дітей з особливими освітніми потребами, загостривши питання їхньої соціалізації, розвитку комунікативних та соціально-побутових навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз публікацій українських науковців, які досліджували проблему соціально-побутової орієнтації дітей з порушеннями інтелекту, показує значний вклад у розвиток теоретичних і практичних аспектів цієї теми. Зокрема, вітчизняні дослідники (Віт. Бондар, Н. Гіренко, О. Мамічева, М. Петрова, С. Романюк, Т. Роменська, О. Хохліна, А. Шевцов, О. Шевченко, Д. Шульженко та ін.) зосереджують увагу на важливості формування у таких дітей базових життєвих навичок, необхідних для їх адаптації в соціумі. Публікації акцентують на методах корекційної педагогіки, які включають індивідуалізацію навчання, використання інтерактивних технологій та інтеграцію сім'ї та вихователів у процес навчання. Відомі науковці (В. Бондар, О. Мамічева, В. Синьов та інші), підкреслюють важливість соціально-побутової орієнтації як ефективного інструменту не тільки для корекції порушень розвитку, а й для формування особистісних якостей, що сприяють успішній соціалізації таких дітей у повсякденному житті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення набуття досвіду спілкування і соціально-побутової орієнтації у дітей з інтелектуальними порушеннями потребує дослідження соціально-комунікативних та

практичних факторів, у яких перебувають такі діти, зокрема учні молодших класів [2; 4].

Особлива роль у цьому контексті навчання дітей з порушеннями інтелекту навичкам соціально-побутової орієнтації належить спеціальним навчальним закладам, метою яких є створення спеціальних умов для таких дітей, а також надання їм рівних можливостей для самореалізації. Одним із важливих аспектів цієї діяльності є реалізація корекційно-розвивального процесу через систему соціально-побутової орієнтації, яка охоплює широке коло завдань: від формування первинних життєвих навичок до корекції дефектів розвитку та розвитку позитивних соціальних компетенцій. Залучення дітей до реальної соціальної практики, а також удосконалення їхніх умінь у контексті повсякденного життя, є важливою складовою частиною процесу їх соціальної адаптації. Враховуючи ці фактори, дослідження ефективності соціально-побутової орієнтації стає необхідним кроком у забезпеченні успішної інтеграції таких дітей у суспільство.

Під впливом нових ціннісних орієнтацій суспільства і держави, а також у зв'язку зі зміною пріоритетів у завданнях спеціальної школи, де на перший план виходить завдання соціальної адаптації дітей з порушеннями інтелекту, виникла необхідність переосмислити роль і місце особистісного, соціального розвитку дитини з порушенням інтелектом.

Метою дослідження є визначення складнощів й особливостей організації занять з соціально-побутової орієнтації дітей з інтелектуального порушення.

Виклад основного матеріалу. Соціальне середовище визначає динаміку набуття комунікативного досвіду, соціальної активності та здатності до взаємодії з іншими людьми. У дітей з інтелектуальними порушеннями воно є особливо важливим, оскільки будь-які зміни або нестабільність можуть уповільнювати розвиток [5].

Сьогодні більшість дітей з інтелектуальними порушеннями навчаються у спеціальних закладах, де створені адаптовані програми, корекційні методики, засоби навчання та виховання. Водночас значна частина перебуває у школах-інтернатах, що призводить до часткової ізоляції від сім'ї, ровесників із збереженим інтелектом та від суспільства загалом [1].

У результаті дитина часто опиняється у замкненому колі однолітків з подібними проблемами, що обмежує формування міжособистісних відносин, соціалізаційних навичок і досвіду спільної діяльності. Важливими факторами ризику є недостатність емоційної сфери, труднощі у навчальній діяльності, низький статус у групових взаємодіях, що гальмує розвиток комунікативних здібностей [5].

Як відомо, метою спеціальної школи є створення для дітей спеціального корекційно-розвивального освітнього середовища, що забезпечує

адекватні умови та рівні з дітьми без порушень можливості отримання освіти в межах спеціальних освітніх стандартів, лікування і оздоровлення, виховання, корекцію порушень розвитку та, зрештою, – соціальну адаптацію.

У прифронтових регіонах України навчання дітей з інтелектуальними порушеннями соціально-побутовому орієнтуванню стикається з низкою складнощів:

1. Руйнування звичних освітніх структур: руйнування шкіл та корекційно-розвивальних центрів обмежує доступ дітей до адаптованих навчальних програм і методик. У таких умовах педагогічні практики повинні максимально враховувати індивідуальні потреби кожної дитини, адаптуючи навчальний матеріал до нових реалій.

2. Соціальна ізоляція та обмеженість контактів: Діти з порушеннями інтелекту, які були вимушено переміщені, які змушені навчатися дистанційно втрачають звичне коло однолітків і соціальні взаємодії. Це призводить до уповільнення розвитку комунікативних навичок, зниження мотивації до соціальної взаємодії та формування адаптивних моделей поведінки, що можуть бути деструктивними у новому соціальному середовищі.

3. Емоційний стрес і тривожність: Постійна невизначеність, страх за власне життя та безпеку сім'ї призводять до підвищеної тривожності, емоційної нестабільності та проявів агресивної або замкнутої поведінки у дітей. Особливо це проявляється у дітей з інтелектуальними порушеннями, для яких емоційна регуляція та адаптація до стресових ситуацій є складними.

4. Порушення соціально-побутових навичок: У нових умовах життя діти втрачають практичний досвід виконання побутових завдань, таких як самостійне харчування, догляд за особистими речами, орієнтування у громадських просторах. Це суттєво знижує їхню автономність та здатність до самостійного прийняття рішень.

5. Культурні та мовні бар'єри при еміграції: Перебування у новому культурному та мовному середовищі додатково ускладнює соціалізацію, адже дитина повинна освоїти нові правила комунікації, соціальні норми та способи взаємодії у групі. Для дітей з порушеннями інтелекту така адаптація відбувається повільніше, потребує постійного підтримувального середовища та педагогічного супроводу.

У цих умовах формування соціально-побутових навичок у дітей вимагає спеціально організованого підтримувального середовища, що включає сімейну, освітню та громадську підтримку. Ефективними методами є [6; 9]:

- Метод соціальних історій (моделювання життєвих ситуацій для відпрацювання правил поведінки).
- Сюжетно-рольові та кооперативні ігри для набуття практичних навичок.

- Тренінги комунікативних та побутових навичок.

- Медіація у дитячих колективах для вирішення конфліктів і формування взаємодії.

- Використання цифрових платформ для розвитку мовлення та навчання.

Основними напрямками роботи, що сприяють вирішенню завдань соціальної адаптації дітей з порушеннями інтелекту, є соціально-трудова адаптація та соціально-побутова адаптація.

Навіть при сприятливому соціальному оточенні діти з інтелектуальними порушеннями часто демонструють емоційну нестабільність, інфантилізм, залежність від думок оточення та слабку пізнавальну активність, що ускладнює соціальну взаємодію [1; 3].

У кризових умовах (воєнний стан, вимушена еміграція) ці особливості підсилюються:

- посилюється тривожність та агресивні реакції;
- знижується комунікативна активність;
- уповільнюється формування практичних навичок соціально-побутової орієнтації [5].

Тому важливо організовувати спеціальні підтримувальні простори, які дозволяють дітям безпечно взаємодіяти, відпрацьовувати навички та компенсувати негативні впливи кризового середовища та звернути особливу увагу на розвиток соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту.

Соціально-побутове орієнтування – це спеціальні корекційні заняття, спрямовані на практичну підготовку учнів до самостійного життя і праці, на формування знань і вмінь, що сприяють соціальній адаптації, на підвищення їх загального розвитку.

Як відомо, основними завданнями навчання соціально-побутової орієнтації є:

- виховання у здобувачів освіти позитивних особистісних якостей (чесність, правдивість, доброзичливість до оточуючих, любов і повага до праці);
- корекція наявних у них вад і таким чином підготовка їх до соціальної адаптації, до життя серед звичайних людей;
- формування первинних умінь і навичок з опорою на набуті знання з теми та отримання необхідних практичних результатів;
- уточнення і систематизація отриманих знань, умінь і навичок;
- розширення соціально-побутової компетентності та соціальна адаптація [9].

Розглянемо детальніше процес організації соціально-побутового орієнтування.

1 етап. Виявлення наявних у дітей знань, умінь і навичок за темою. На цьому етапі в процесі бесід із дітьми на уроці та в позаурочний час, а також із бесід з вихователями й батьками, спостережень за дітьми я виявляю запас знань і вмінь учнів з конкретних тем. Це дає змогу визначити основні акценти у власній планованій діяльності, здійснювати роботу чітко, цілеспрямовано, а крім того,

враховувати реальні потреби дітей у сфері соціально-побутової освіти й уникати зайвих зусиль і витрат часу на те, що дітям уже добре відоме.

2 етап. Усунення дефіциту знань у дітей з порушеннями інтелекту. На цьому етапі велике значення має зацікавлення учнів у вивченні теми, активізація їх діяльності. Це може бути досягнуто за допомогою різноманітних форм: постановки проблемної ситуації, її вирішення з використанням демонстрацій (сюжетні та предметні ілюстрації, мультфільми, кінофільми), використання комп'ютерних технологій, спостережень. Розв'язання таких ситуацій розвиває здатність дітей орієнтуватися в обстановці, формує звичку аналізувати умови, в яких доводиться діяти, адекватно застосовувати знання в змінених умовах.

3 етап. Формування первинних умінь і навичок з опорою на набуті знання з теми й отримання практичних результатів з соціально-побутового орієнтування дітей з порушеннями інтелекту.

4 етап. Уточнення й систематизація отриманих знань, умінь і навичок з соціально-побутового орієнтування дітей з порушеннями інтелекту. На цьому етапі вчитель має перевірити, чи засвоїв учень необхідні знання, уміння, навички, чи зрозумів, які саме дії і в якій послідовності він має здійснювати, чи може послідовно і цілеспрямовано досягати поставленої мети. Найефективніше це досягається за допомогою тестових завдань, які дозволяють уточнити якість засвоєного, не витрачаючи багато часу.

5 етап. Розширення соціально-побутової компетентності та соціальна адаптація дітей з порушеннями інтелекту. На цьому етапі учні застосовують набуті знання та вміння у групі продовженого дня, у родині, у середовищі. Вихователь і батьки надають педагогу зворотний зв'язок про рівень сформованості соціально-побутових знань і вмінь у дітей з порушеннями інтелекту при їх застосуванні в повсякденному житті. Педагог проводить необхідну корекцію в процесі подальшого навчання [6; 7; 8].

У результаті використання цієї схеми, у дітей з інтелектуальними порушеннями краще формуються соціально-побутові знання і вміння, які дозволяють:

- збагатити свій багаж знань і життєвий досвід у результаті набуття «відчуття суспільства»;
- ідентифікувати себе як особистість, передусім у соціальній сфері;
- розвивати здатності до професійної діяльності та цілеспрямованого дозвілля (поступовий відбір таких видів діяльності та поведінки, які оптимальні як для індивіда, так і для суспільства).

Отже, уроки соціально-побутової орієнтації, як складова частина формування готовності до самостійного життя, реалізують процес соціально-побутової підготовки учнів з порушеннями інтелекту, створюють базу для їх соціалізації,

забезпечують їх включення в соціальне середовище, успішний розвиток.

В умовах воєнного стану та обмеженого доступу до спеціальних закладів освіти важливо забезпечити безпечне онлайн-середовище, яке дозволяє продовжувати навчання дітей з порушеннями інтелекту та підтримувати їх соціально-побутові навички. Онлайн-заняття можуть компенсувати відсутність фізичної присутності у школі і сприяти розвитку самостійності, комунікації та адаптації до нових життєвих умов [3].

Окреслимо основні принципи організації онлайн-занять:

1. Безпека та доступність платформи
 - Використовувати прості, стабільні та безпечні цифрові платформи (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, спеціалізовані освітні сервіси).
 - Забезпечити контроль батьків або опікунів під час занять для мінімізації технічних труднощів і ризиків.
2. Малокомплексні та структуровані заняття
 - Тривалість занять відповідно до норм, визначених для різних вікових груп дітей з інтелектуальними порушеннями.
 - Чіткий порядок дій: вступ, демонстрація дій, повторення, практичне завдання, підсумок.
 - Використання візуальності, наочності: картки, піктограми, відео, анімації для демонстрації побутових дій.
3. Моделювання повсякденних ситуацій
 - Використовувати метод соціальних історій: розігрувати побутові ситуації онлайн, наприклад: приготування простого перекусу, сортування речей, миття рук, користування побутовими предметами.
 - Діти повторюють дії вдома під керівництвом вчителя через камеру.
4. Інтерактивність та індивідуальна підтримка
 - Залучати дітей до діалогу, ставити запитання та давати можливість показати свої дії на камеру.
 - Проводити індивідуальні міні-заняття при необхідності, якщо дитина потребує додаткової підтримки.
5. Залучення батьків та опікунів
 - Батьки виконують роль асистентів, допомагають організувати простір та матеріали, заохочують дитину повторювати дії.
 - Рекомендації для батьків: демонструвати приклад дій, створювати щоденні ритуали (наприклад, серія вправ перед їжею або прибиранням), давати похвалу за кожен успіх.
6. Використання мультимедійних матеріалів
 - Відео-демонстрації побутових дій.
 - Короткі анімаційні історії з побутовими ситуаціями.
 - Піктограми та картки для повторення правил гігієни, безпеки та соціальної поведінки.
7. Моніторинг та оцінка прогресу

- Вчитель разом з батьками відстежує досягнення та складнощі кожної дитини.

- Розробка індивідуального плану розвитку: конкретні завдання, цілі та строки для онлайн-навчання.

8. Адаптація до емоційного стану

- Враховувати підвищену тривожність дітей через бойові дії та переміщення.

- Починати заняття з короткого психологічного розминки: дихальні вправи, прості ігри для зниження стресу.

- Використовувати позитивне підкріплення: похвала, емоції, віртуальні нагороди.

Отже, при проведенні онлайн-занять з соціально-побутового орієнтування з дітьми з порушеннями інтелекту рекомендовано:

- Планувати кожне заняття з чіткими цілями та результатами.

- Використовувати короткі демонстрації, повторення і багато візуальної підтримки.

- Підтримувати регулярний контакт із сім'єю дитини та обговорювати прогрес.

- Створювати позитивну атмосферу, де дитина відчуває успіх і мотивацію.

Важливою також при проведенні онлайн-занять з соціально-побутового орієнтування з дітьми з порушеннями інтелекту є також й участь батьків, які мусять:

- Створити спокійний та безпечний простір вдома для занять.

- Бути активним помічником, допомагаючи дитині виконувати дії, але не робити замість неї.

- Використовувати щоденні побутові ситуації для закріплення навчання: приготування їжі, одягання, прибирання.

- Похвалити дитину за будь-які успіхи і заохочувати повторювати дії.

Підсумовуючи вищевикладене, дійшли висновків, що

1. Соціально-побутова орієнтація є важливим компонентом корекційно-розвивального процесу для дітей з порушенням інтелекту. Вона забезпечує формування у дітей необхідних знань та навичок для самостійного існування, що є критично важливим для їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Соціальне середовище є визначальним чинником розвитку комунікативної діяльності дітей з порушеннями інтелекту. Воно забезпечує можливість набуття соціального досвіду, формування навичок співпраці та адаптації до соціальних норм.

2. Воєнний стан та вимушена еміграція суттєво ускладнюють процес навчання і соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, спричиняючи ізоляцію, емоційну нестабільність та зниження когнітивної активності.

3. Формування соціально-побутових навичок у кризових умовах потребує комплексного підходу, що включає адаптовані навчальні програми, інклюзивні практики, використання цифрових платформ і постійну підтримку з боку педагогів і родини.

4. Ефективне соціальне середовище, що поєднує сімейну, освітню та громадську складові, може компенсувати негативні впливи воєнних та кризових факторів, забезпечуючи дітям з порушеннями інтелекту можливість адаптації, розвитку комунікативних компетентностей і повноцінної інтеграції у суспільство.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на аналіз ефективності цифрових технологій, оптимізації моделей спеціальної та інклюзивної освіти для дітей з порушеннями інтелекту та довготривалих програм з усунення психологічних наслідків воєнного стресу на соціальний розвиток дітей з порушеннями інтелекту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гіренко Н.А. «Соціально-побутове орієнтування» в спеціальній школі (розділи «Транспорт», «Торгівля», «Засоби зв'язку», «Медична допомога») для вчителів спеціальних шкіл та шкіл з інклюзивною формою навчання і студентів факультетів спеціальної освіти за спеціальністю 6.010100 «Дефектологія». - Слов'янськ, 2019. 111 с.

2. Іваненко Л. Інклюзивна освіта в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи. Київ, 2022. С. 15–50.

3. Литвиненко О. Психологічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами під час вимушеної еміграції. Київ, 2023. С. 20–60.

4. Ковальчук Т. Соціалізація та адаптація дітей з інтелектуальними порушеннями в кризових умовах. Львів, 2022. С. 35–75.

5. Мартиненко І. Соціалізація дітей з особливими потребами: проблеми та перспективи. Львів, 2019. С. 50–88.

6. Савіцька Г. І. Формування морально-етичних норм поведінки в учнів допоміжних шкіл у процесі соціально-побутового орієнтування: дис. канд. пед. наук: 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки АПН України. Київ, 2007. 229 с.

7. Романюк С., Петрова М. Методика соціального та побутового орієнтування дітей з порушеннями інтелекту. Київ, 2021. С. 70–105.

8. Роменська Т. Г. Соціально-побутові навички дошкільників із типовим розвитком та з дитячим церебральним паралічем: теоретичні витoki та сучасні напрями дослідження. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні 221 науки). Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. вип. 9. В 2-х т., том 2. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори. 2006, 2017. С. 153–167.

9. Шевченко О. Психолого-педагогічні засади корекційного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. Харків, 2019. С. 55–90.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 19.12.2025